

Mariia EREN

Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Ankara, Türkiye (erenmariia@gmail.com)

<https://orcid.org/0000-0003-4834-450X>

SÖZÜN GÜCÜ İNANIŞI: ŞAMAN TÜRK ALKIŞLARININ YAPISI VE ÖZELLİKLERİ^{1*}

Öz: Eski zamanlardan beri Türk kültürü dahil pek çok yerde ilkel insan için söz, büyü gücünü taşırdı. Tabiat güçlerini kutsal kabul etme, animistik düşünceler, manevi kültürün bir parçası olmuştur. İnsanın tabiat anlayışının, halkın sadece psikolojisinde değil, dilinde, kültüründe de bir iz bırakması kaçınılmazdır. İslam öncesi dönemde mevcut olan eski Türk inanışlarında isim ve söz, insan ile gizemli tabiat arasında bağ kurabilen bir araç olarak görülürdü. Sözün gücüne inanılması sonucunda “iyi dilek” anlamına gelen “alkış/algış” kavramı ortaya çıkmıştır. İster şaman ister sıradan bir kişi, gönderici-alıcı-mesaj yapısı olan alkışlar yardımıyla Gök Tengri’ye, çeşitli iyelere, Yüce Altay’a hitap ederek istekte bulunabilmişlerdir. Çalışmada Türk dünyasına has alkışların içerik, amaç, icra edilen mekâna göre sınıflandırılması, konuyla ilgili yapılmış çalışmalar ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, söz konusu tür poetik özelliklere sahip olduğundan alkışların yapısı ve ritmik-sözdizimsel paralelizm, benzetme, abartma vs. gibi içerdiği edebî sanatlar, renklerin simgeciliği de değerlendirilecektir. Kimi zaman ritüelin bir parçası olan alkışın kompozisyonunun görsel olarak daha iyi anlaşılması amacıyla giriş, hitap edilen objenin takdis edilmesi ve rica olmak üzere üç bölümden oluşan alkışlar tablo şeklinde sunulacaktır. Bazı Türk lehçelerinde alkış kelimesiyle birlikte “büyü” anlamına gelen “arbau, arbağ” gibi kavramların kullanılması da sözün gücünün olmasını vurgulamaktadır. Sözün maddileşmesine; alkış / kargış, dileklerin gerçekleşmesine inanılması günümüzde de gücünü kaybetmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Sözün gücü, Alkış; Sözel büyü, İyi dilek

¹ Bu makale Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan danışmanlığında yürütülen “Folklor Kaynaklarına Göre Eski Türk ve Slav İnanç Sistemi” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

*Geliş Tarihi: 21 Haziran 2024 – Kabul Tarihi: 21 Ağustos 2024

Date of Arrival: 21 June 2024 – Date of Acceptance: 21 August 2024

Келген күні: 21 маусым, 2024 ж. – Қабылданған күні: 21 тамыз 2024 ж.

Поступило в редакцию: 21 июня 2024 г. – Принято в номер: 21 август 2024 г.

Mariia EREN

Dr., Ankara University, Faculty of Language, History and Geography,
Department of Turkish Language and Literature, Ankara, Turkey
(erenmariia@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0003-4834-450X>

BELIEF IN THE POWER OF WORDS: STRUCTURE AND FEATURES OF SHAMAN TURKIC PRAYERS

Abstract: Since ancient times, words have carried the power of magic for primitive people in many places, including Turkic culture. Considering natural forces sacred and adopting animistic thoughts have become a part of spiritual culture. It is inevitable that humanity's understanding of nature will leave a mark not only on people's psychology, but also on their language and culture. In the ancient Turkic beliefs that existed in the pre-Islamic period, names and words were seen as tools that could establish a connection between humans and the mysterious nature. As a result of believing in the power of words, the concept of "alkış/algış", meaning "good wish", emerged. Whether a shaman or an ordinary person, they were able to make requests by addressing Gök Tengri, various owners, and the Supreme Altay with the help of applause, which follows the sender-receiver-message structure. In the study, the classification of applause specific to the Turkic world according to their content, purpose, place of performance, and studies on the subject will be discussed. In addition, since the genre in question has poetic features, the structure of the applause including rhythmic-syntactic parallelism, analogy, hyperbole, and other literary devices, as well as the symbolism of colors will be evaluated. In order to better understand the composition of the applause, which is sometimes part of a ritual, the applause, which consists of three parts: the introduction, blessing of the object addressed, and request, will be presented in the form of a table. In some Turkic dialects, the use of concepts such as "arbau, arbağ", meaning "magic", together with the word "alkış", emphasizes the power of words. Belief in materialization of the word, in alkış / kargış and in wishes coming true has not lost its power today.

Keywords: Folklore, the Power of words, Alkış, Verbal magic, Good wishes

İlkel insanlar, doğaya kulak verip dikkatli davranırlardı; doğayı fethetmeye ya da karşı durmaya değil, anlamaya çalışırlardı. Aynı zamanda ilkel insan, daha ilerlemiş halkların doğa ile doğaüstü arasına çizdiği çizgiyi genellikle kavrayamaz. Ona göre, dünya çoğunlukla doğaüstü güçlerce, yani tepilere² ve nedenlere kendi malıymış gibi hükmedebilen; kendisi gibi, acımalarına, korkularına ve umutlarına başvurulardan etkilenebilen kişisel varlıklarca yönetilir. Böyle kavranılan bir dünyada doğanın gidişini kendi yararına etkileme gücüne sınır tanımaz. Dualar, söz vermeler ya da korkutmalar, kendisine tanrılardan iyi hava ve bol ürün sağlayabilir ve kimi zaman inandığı gibi, bir tanrı kendi kişiliğinde bedenleşecek olursa, o zaman daha yüksek bir güce başvuru gereksinimi duymaz (Frazer, 1991, s. 10).

İnsanların yaşamında sözcüğün ve ismin belli bir güce sahip olduğuna inanılır. Söz ister yakın ister uzak olan her canlı nesneyi etkiler. Türkçede çok zikredilen “söz vücut bulur” ifadesinin ve Anadolu’da “bir şeyi kırk defa söylersen olur” atasözünün çok yaygın olması bahsi geçen inaniş ispatlamaktadır. Hatta Altay ve Yakut Türklerinin mitolojisinde “Til İççite” adlı söz iyisi mevcuttur. Söylenilen söz kutsal bir kuşa dönüşür ve sözün ulaşması gereken yere uçarak sözü hikâye eder. Masallarda Orta Dünya’nın bahadırı tarafından söylenen söz, genç bir aygıra dönüşerek sözü bütün göklere yaymak için yüce dünyaya uçar ve nihayet Aşağı Dünya’ya kudurmuş bir boğa kılığında iner (Dilek, 2014, s.176).

Sovyet etnograf ve ilkel dinler araştırmacısı S.A. Tokarev (1990, s. 430) ‘verbal (sözel) büyü’nün ayrı bir yere sahip olduğunu, sözel formların ve duaların rolünün çok önemli olduğunu dile getirir. Trobriad Adalarını ayrıntılı bir şekilde araştıran Bronislaw Malinowski (1990) gibi büyük saha araştırmacısı da herhangi büyü eyleminde söz gücünün hâkim olmasında ısrarla durur. Onun kanaatine göre hareket; büyüün ikincil ya da gerekmez bir unsurunu oluşturur. Hareketin genel işlevi, sadece sözel kalıbı herhangi nesnenin üzerine aktarmasıyla sınırlandırılır. Sözel halk dualarının incelenmesi konusuna A.A. Potebnya ve A. Vetuhov gibi büyük önem veren Rus araştırmacılardan bazıları her büyüün kökenini insanın sözünün gücünde görürler.

Türk dünyasına ait alkışlar konusu üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat hâlâ bazı hususlarla ilgili boşlukların mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızda Türkçe materyallerin yanı sıra, yabancı kaynaklara da dayanılarak araştırma yapılacaktır. Örnekler ise Rusçadan ve Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine çevrilip ele alınacaktır.

² Tepi, bir işi yapmak, harekete geçmek için duyulan ve bireyin engelleyemeyeceği kadar güçlü istek, içtepi, itkidir.

Altay, Saha, Tuva, Hakas gibi Türk sahalarına ait alkışlar için karşılaştırma, şema ve tablo şeklinde sunularak analiz etme gibi yöntemler kullanılacaktır. Türk halk edebiyatı alanına hizmet amacıyla şimdiye kadar yapılmış çeşitli sınıflandırmalar bir araya getirilip kategori bakımından değerlendirilecektir.

1. Alkış, Arbağ, İm-Tom Kavramları

İlkel alkışların, söz sanatı olarak gelişmiş türlerinin ilahiler olduğunu söylemek mümkündür. Türk soylu halkların geçmiş yazılı ve sözlü eserlerini incelediğimizde ise bilinen en eski yazılı alkış metinlerinden biri Uygurlara ait olan ‘Tanrı ilahisi’ isimli duadır. XI. yüzyılda yazılmış olan bu metin:

“Tan tanrı geldi. Tan tanrı kendisi geldi. Tan tanrı geldi. Kalkınız bütün beyler kardeşler. Tan tanrıyı övelim. Gören güneş tanrı³, siz bizi koruyun. Görünen ay *tanrı*, siz bizi kurtarın” (TİKA, 2002, s. 24) şeklindedir.

Türk topluluklarındaki alkış kelimesinin karşılıkları olarak kullanılan kelimelere göz atacak olursak; Türkiye Türkçesinde: “*alkış/ dua/ dilek*”, Kırgız Türkçesi: “*alkış/ dua/ dilek/ bata*”, Kazak Türkçesi: “*bata/ dilek/ dua/ tilek*”, Azerbaycan Türkçesi: “*algış*”, Kazan Tatarlarda: “*alkaş*”, Uygur Türkçesi: “*alkış*”, Özbek Türkçesi: “*alkış*”, Karaçay Malkarlarda: “*alğaş*” (Duymaz, 2012, s. 16) adları ile karşılandığı görülecektir.

Kenin-Lopsan (1982, s. 3) “*algış*” (alkış) kavramını “*herhangi bir ritüel sırasında şamanın icra ettiği şarkı*” olarak yorumlamaktadır.

W. Ong (2003, s. 50), alkışın “*düşüncenin ritmik, dengeli tekrarları ya da antitezleriyle, kelimenin ünsüz ve ünlü seslerin uyumuyla, sıfatlar ve başka kalıpsal ifadelerin akması, herkesin sık duyup kolaylıkla hatırladığı, kolay hatırlanacak şekilde biçimlenmiş atasözlerinden oluşması ve belli izleklere yerleştirilmesi[yle] olduğunu*” belirtmektedir.

Halkbilimci S.A. Galin (1999, s. 11) söz konusu olan türü ise “*eski inanışların temelinde ortaya çıkan nazım eseri ya da büyü gücüne dayanması gereken şifa*” olarak değerlendirmektedir.

Tuva Türkleri arasında “iyi dilek” için “çalbarıglar” (чалбарыглар), övme için ise “magtaalar” (магтааллар) sözcükleri kullanılmaktadır; Hakaslar “algış” (alkış, iyi dilek) ile “sösteen sös” (сөстеен сөс/ büyü sözleri) ve “hargas” (харгас / beddua) kavramları arasında net bir sınır görmemektedirler. Çuvaş Türklerinde adı geçen kelime “*челхесем*” (sihirli, büyü sözleri, dua) ve zıtı olan “*ылхажем*” (beddua) şeklinde ifade

³ İye olma ihtimali söz konusudur.

edilmektedir. Anadolu bölgesinde ise bilindiği üzere “alkış” ve “kargış” gibi sözler mevcuttur.

Büyük rolüne vurgu yapılarak çoğu Türk topluluğu arasında “alkış” kelimesinin yanı sıra “*arbau// arbağ*” kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçede büyüye “arvıç” ya da “arbağ” denildiği bilinmektedir. Bugünkü Kıpçak lehçelerinde “arbav / arbau”, Doğu Türk lehçelerinde ise “arbiş” şekillerinde dile getirilmektedir. Yakut Türkçesinde bu kelime “kötü ruhları aldatmak; dalkavukluk etmek” anlamlarına gelmektedir. Altay Türkçesinde ise manası anlaşılmayan sözlere de “arbiş” denmektedir. Arbacılar, şaman ya da baksı değillerdir. Ocaklı olan her adam, büyü öğrenmiş ise okuyabilir (İnan, 1986, s. 45-46). “Arbau” (Başkurt. Tatar. Kazak.) terimi, eski Türkçede “arva” (büyü söylemek) kökünden gelmektedir.

Dîvanü Lugatî't-Türk'te (2005, s. 153-154) “arviş arvaldı” (büyü söylendi) ifadesi bulunmaktadır. W.W. Radloff'un sözlüğünde (1888-1911, s. 336) de “arbau” (арбау, арбай, арбак) 1) yalan, aldatma, kurnazlık, büyü; 2) masal, fabl olmak üzere iki şekilde açıklanmaktadır. Araştırmacı K. Bektayev'e göre (1996, s. 52) “arbau” kavramı; hipnoz, hipnoz etmek, büyü, sihir yapmak anlamlarına gelmektedir.

Sihirli sözler anlamına gelen “*im-tom*” ifadesi de yer almaktadır. Adı geçen ifade daha çok halk hekimliği, şifacılıkla ilgili büyülerde kullanılmaktadır. “İm” ilaç, şifa maddesi; “им итеу” ise “tedavi etmek, iyileştirmek” manasını taşımaktadır. Türk toplulukları arasında “im-tom” teriminin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Söz gelimi, Özbek Türkçesinde “emi-dimi” ifadesi “büyü vasıtasıyla tedavi” anlamına gelmektedir (Karı-Niyazov & Borovkov, 1941, s. 736). Kazak Türkçesinde “em” “tedavi”, “emdeu, emdeleu” fiilleri “tedavi etmek”, “emşi” doktor, şifacı demektir (Galın, 1999, s. 157-158). Kırgız Türkçesinde yer alan “emci-domçu” kelimesi ise “şifacı” olarak kullanılmaktadır (Yudahin, 1965, s. 392). Başkurt lehçelerinde söz konusu kavram “ijom” şeklinde yer almaktadır (Hisamitdinova, 2010, s. 106).

İlk İslâmî eserler içerisinde önemli bir yeri olan Kutadgu Bilig'de de ilaç yerine *em*; tabip yerine de *emci* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir (Alptekin, 2010, s. 6).

2. Türk Alkışları Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Türk dünyasına has alkış konusuna ilişkin pek çok çalışma ve araştırma yer almaktadır. Sibiryâ Türklerinin ritüel şiirleri Şamanizm'den ayrılmaz. Şaman pratiğine sıkı bir şekilde bağlı olduğu gerekçesiyle alkış

kavramı da şaman şarkıları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sayan-Altay Türklerinin şaman şarkıları ile ilgili materyal derlemesine XIX. yüzyılın sonunda H. F. Katanov başlamıştır (“Şaman Şarkıları”/ “Şamanskiye pesnopeniya”, 1996). XX. yüzyılın başında S.Y. Malov Doğu Türkistan Sartlarının şamanları üzerinde materyal derlemesi yapmıştır (“Doğu Türkistan Sartlarında Şamanizm”/ “Şamanstvo u sartov Vostoçnogo Türkistana”, 1918). S. İ. Weinstein de konu üzerindeki araştırmalarını “Tuva Şamanizm’i” (“Tuvinskoye şamanstvo”, 1964) adlı çalışmasında toplamıştır. Tuva Türklerinin alkışlarına ilişkin “Tıva Ulustuñ Alğış-Yöreelderi” adlı diğer bir çalışma Z.K. Kırgıs tarafından 1990 yılında yayımlanmıştır. Kenin-Lopsan ise Tuva Türklerinin alkışlarını konu ve içerik bakımından incelemiştir (“Tuva Şamanlarının Alkışları/ “Alğışı tuvinskih şamanov”, 2007 vb). Söz konusu araştırmacıların yanı sıra L.P. Potapov, N.A. Alekseyev, Y.S. Novik, A.A. Popov gibi bilim insanları alkış ve Şamanizm konusuna büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

V. Y. Butanayev tarafından ise Hakas alkışları ve şaman dualarını içeren bir eser yayımlanmıştır (“Hongoray’ın Geleneksel Şamanizmi”/ “Tradisionny şamanizm Hongoraya”, 2006). Başkurt sihirli sözlerini araştıran ve sınıflandıranlar arasında K. Mergen, S. Galin, F.G. Hisamitdinova, G.B. Husainov, R.A. Sultangareyeva, A.M. Suleymanov vb. gibi bilim adamları da yer almaktadır. Kırgızlardaki sihirli sözlerden M.İ. Bogdanova’nın “Kırgız Edebiyatı” (“Kırgızskaya Literatura”; 1947) adlı çalışmasında söz edilmektedir.

Altay halk edebiyatına bakılacak olursa 1970-1980 yıllarında halkbilimci ve edebiyat bilimcisi S.S. Surazakov tarafından “Altay Folkloru” (“Altayskiy Folklor”, 1975) olarak adlandırılan kitabında alkışlar (alkış sös) incelenip Altay folkloru ayrı bir tür olarak değerlendirilmiş ve konulara göre sınıflandırma yapılmıştır. S.S. Surazakov’dan sonra S.S. Kataş “Altay Mitleri ve Efsaneleri” (“Mifi i legendı Gornogo Altaya”, 1978) adlı çalışmasında daha geniş bir sınıflandırma uygulamıştır. Türkiye’de alkış konusu üzerine çalışanlar ve Şamanist alkışlarını derleyenler arasında A. İnan’ın (“Tarihte ve Bugün Şamanizm”, 1986); P.N. Boratav’ın (“100 Soruda Türk Halk Edebiyatı”, 1982); A. Duymaz’ın (“Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”, 2012); M. Aça’nın (“Tıva Türklerinin Alkışları Üzerinde Notlar”, 2014) başlıklı bilimsel çalışma ve makaleleri bulunmaktadır.

3. Türk Alkışlarının Tasnifi

Çeşitli bilim insanları farklı Türk bölgelerine ait alkışları sınıflandırırken içerik, amaç, icra edilen yerler gibi hususları göz önünde bulundurmışlardır. Örneğin, Saha alkışları üzerinde araştırma yapan Y.S.

SÖZÜN GÜCÜ İNANIŞI:ŞAMAN TÜRK ALKIŞLARININ YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Yefimova (2013, s. 15-17). Bilim insanı, Saha Türklerindeki alkışları 7 tür olmak üzere şu şekilde sınıflandırmaktadır:

1. Totemik algıslar (alkışlar).

Atalar kültü, kuş şeklinde soy totemleri (kartal, atmaca), yabani hayvanları (kurt, ayı) kutsamak amacıyla söylenir.

2. Udagan⁴ alkışları.

Udagan tarafından icra edilen alkışlar yeni evlenenler için söylenir. Büyü ve kutsal ayin eylemi vasıtasıyla yeni ailenin oluşmasını alkışlamak için dile getirilirler. Udagan'ların bazı alkışlarının ruhsal dengeyi sağlamak ve kötü güçlerin etkisini yok etmek için de kullanıldığı bilinmektedir.

3. Алгысы ыһыаха Айыы (Algısı İhiaha Ayı) alkışları.

“Ыһыах” adlı ritüel-ayin kompleksi zamanında göğe hitap edilen alkışlar. Yakutların mitolojik anlayışına göre gökyüzünün katlarında yaşayan Үрүн Аар тойон (ya da Үрүн Айыы тойон), Күбэй хотун, Сүрдээх Сүгэ тойон, Хомпоруун Хотой Айыы, Дьөһөгөй тойон, Иэйэхсит ve Айыыһыт varlıklarına söylenmektedir.

4. Pratik alkışlar

Bu tür alkışları söyleyen kişi Orta Dünya iyelerinden (ateş, ev, mekân, tayga, su, nehir, göl, yol vs.) onu korumalarını ister. Söz konusu türün içinde 3 tane alt başlık da bulunmaktadır: a) *Sadece iyelere adanan alkışlar*, b) *İnsanın hayat döngüsü ile ilgili alkışlar (doğum, düğün gibi)*, c) *Ev işleri (ziraat) ile ilgili alkışlar*.

5. Demirci kültü alkışları

Demircilerin koruyucusu sayılan Kудay Bahsı (Kıday Bahsı) adlı varlığın adına söylenir. Eskiden kimi zaman ise demircilerin kendileri de bu alkışları söylerlerdi.

6. Savaş ritüellerinin alkışları

Savaşçının motivasyonunu yükselten, ölüm korkusunu azaltan alkışlardır. Günlük hayatta hiçbir zaman söylenmezdi.

7. Şaman kamlaması alkışları

Sadece ciddi ve gereken durumlarda yapılırdı.

⁴ Kadın şaman için kullanılan bir kavram.

Günümüzde yaşayan Saha Türklerinde sadece “Алгысы ыһыаха Айыы алкышлары” ve “pratik alkışları” günümüze kadar gelebilmiştir.

S.D. Muhopleva⁵ (1993, s. 97-98) Saha Türklerinin ritüel şarkıları üzerine yaptığı araştırma sürecinde, alkışları işlevsel açıdan şu şekilde sınıflandırmıştır: 1) *Anlaşma şarkıları*; 2) *Emir şarkıları*; 3) *Anlatım (narrativ) şarkıları*.

Tıva şamanlarının başkanı M. Kenin-Lopsan'ın (2007) sınıflandırması ise daha geniş ve değişiktir. Sınıflandırma şu şekildedir:

1. Şamanın soyunu anlatan alkışlar
2. Şamanlığı öven, yücelten alkışlar
3. Düşman olan şamanların alkışları
4. Evren, Gök, Dünya, Alt dünyayla ilgili alkışlar
5. Hayvanlara adananlar
6. Ateş, Büyük Ayı yıldız takımı, pınar gibi kutsal objelere adananlar
7. Şamanlıkta kullanılan nesnelere anlatan ve yüceltenler (tef, başlık, ayna vs. gibi)
8. Koruyucu-yardımcı ruhlara adananlar
9. İnsana, insan ruhuna hitap eden, hastalık tedavisinde söylenenler
10. Çocuklara yönelik alkışlar (doğan, hasta olan, henüz dünyaya gelmeyen ve ölenler için söylenir)
11. Mutluluk, avcılık, ev işleri, arağa (Tuv. “şarap”), tütün içme ile ilgili alkışlar
12. Gerçekleşmiş ritüel için verilen bedel ile ilgili alkışlar
13. En derin nehirler ve en derin derelere söylenen alkışlar

Kazak halkı arasında ise “dua” anlamında “bata” kelimesi yaygındır. Kazak Türkçesinde bata, insanoğluna yalnızca iyilik dilemek geleneği olarak bilinmektedir. Sonradan dilek dileme, o dileğe kavuşma gücüyle ilgili inanç temelinde “bata” çeşitlenmektedir. Kazak Türklerinde “bata” aşağıdaki üç grup olarak ayrılmaktadır (Shadkam & Demren, 2017):

1. *Ak bata (ak dua)*, yani içtenlikle ifade edilen iyi dilek, nesillerden beri süre gelen vasiyetnamedir. Ak batanın temel amacı aile ve akraba fertleri arasında sevgi ve saygıyı göstermek, güçlü kılmak, geleceğe yönelik amaçlarını belirlemektir (Tolekova, 1974).

2. *Teris bata (ters dua)*, kargış ve cezanın en kötü ve ağır biçimidir. O bata (teris bata) anne babasına, ailesine ve soyuna, vatanına ve inancına karşı

⁵ S.D. Muhopleva, alkışları tasnif ederken alkışların manzum olması sebebiyle şarkı olarak nitelendirmektedir.

büyük kabahat ve suç işleyenlere karşı ellerinin ters bir şekilde yukarı kaldırılıp beddua edilmesidir.

3. *Serttesu bata, batalasu (antlaşma, söz verme)*, dönürlükte, elçilikte, beyler ve hanlar arasında verilen vaadler ve ant sözleridir. Töreye göre, bu sözlerin bozulması kargış ile birdir. Bu yüzden Kazaklar “serttesu bata, batalasu” eylemini erlik ve soyluluk belirtisi olarak görürler.

Altay dileklerini (aklışları) inceleyen Türkolog S. S. Kataş (1978, s. 48- 49) alkışları içerik açısından şu üç kategori olarak ele almıştır:

1. *Kült ya da soyla ilgili alkışlar.*

Bu tür sözel kalıplar ataların ruhlarına, Altay’a, dağ, tayga, nehir, göl, ateş gibi iyelerine adanan alkışlardır.

2. *Ziraat alkışlar.*

İnsanın ziraat faaliyeti, avcılık, hayvancılık, balıkçılıkla ilgili olan ve bu tür alanların koruyucularına hitap edilen alkışlardır.

3. *Aile-günlük yaşamla ilgili alkışlar.*

Doğum, düğün, misafirlerin geldikleri zaman vs. söylenen alkışlardır.

Ç.Ç. Kuular, “*Tuva Ulustuñ Aas Çogaalı*” adlı çalışmasında (1976) alkışları (yöreelleri) söyleniş amacı ve yerlerine göre gruplara ayırmıştır. Bunlar şu şekildedir (Aça, 2014, s. 168):

1. Kelin Algaarı (Gelin Alkışı)

2. Moldurug, Hey-Oorga Çarın Algaarı (Atlas Kemiği, Sırt ve Kürek Kemiğine Alkış)

3. Añçınıñ Çalbarıgları (Avcı Duaları)

4. Öske Çalbarıglar (Diğer Dualar)

5. Maktaldar (Övgüler, Methiyeler)

Özbek alkışlarıyla ilgili olarak yapılan bir tasnif aşağıdaki gibidir (Duymaz, 2012, s. 17):

1) “*Kündelik Maişiy Alkışlar*” (Gündelik Hayatta Kullanılan Alkışlar)

a) Karşılaşma alkışları, b) Sofra alkışları, c) Bir işe başlarken söylenen alkışlar.

2) “*An’anaviy Merasimler Terkibide İcra Etilüvçi Alkışlar*” (Belirli Bir Merasim İçinde İcra Edilen Alkışlar).

Afanasyev-Teris (1993, s. 150-151) ise alkışları icra özelliklerine göre 1) *mopym* (geleneksel); 2) *эмумумээх* (itiraf eden, açıklayan); 3) *yhyn* (uzun) olmak üzere üç kategori olarak değerlendirmiştir.

4. Türk Alkışlarının Yapısal, Anlamsal ve İşlevsel Özellikleri

Türk-Moğol halklarında mevcut olan ve ritüel-şaman kompleksine giren farklı Türk boylarındaki alkışların içinde mitoloji, terminoloji, içerik, hitap edilen figürler (alıcı-gönderici ilişkisi), yapı ve stil özellikleri açısından benzerlikler ve ortak hususlar bulunmaktadır.

L.S. Yefimova (2013, s. 14-15) Saha Türklerinin alkışları üzerine yaptığı çalışmada Saha alkışlarının monolog-diyalog sistemini korumakta olduğunu ve belli yapısal özelliklere sahip olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte söz konusu durum sadece Saha Türkleri için değil, diğer Türk topluluklarının alkışları için de geçerlidir. Gönderici, mesaj, alıcı, bağlam (kontekst), temas, kod gibi iletişimin altı unsurundan oluşan R.O. Jakobson'un⁶ linguistik modeline göre, Türk alkışlarında bu unsurların her biri mevcuttur. “Gönderici” insan ve kolektif, “alıcı” kült temsilcileri, iyeler, kuşlar, hayvanlar vb., “mesaj” olarak ise doğrudan alkış sayılmaktadır. Semantik olarak istekte bulunan kişiler, kendi ‘alıcı’larını soyut bir şekilde görürler ve arasında bir *temas* kurarlar.

Altay, Tuva, Hakas, Saha Türkleri ile Buryatların merasim-şaman şiirlerinde hitap edilen ve kutsama kültürünün objeleri olan en çok gök, ay, tayga, su (arjan), ateş, dağ vs. gibi üç dünyanın (üst, orta, alt) temsilcileri yer almaktadır. L.S. Yefimova'ya göre (2013, s. 10) çeşitli iyelere başvurulurken aslında göğe başvurulmaktadır. Altay Türklerinin alkışlarında alıcı-gönderici ilişkisinde “alıcı”, yani insanın hitap ettiği varlıklar arasında: Tengri, Ak-Burkan, Kuday, Hormusda, Han Hürmas Tengri (Buryatlarda), bazen göğü sembolize eden Üç-Kurbustan bulunmaktadır. Şamanların kullandığı alkışların arasında Ülgen'e ve Burhan'a hitaplar da yer almaktadır.

Alt Dünya iyelerinin, kısmen Üst (Gök) dünyanınkinin gözüne girmek için söylenen şaman alkışları, ayinin verbal (sözel) kısmını oluşturmaktadır. Şaman, yaptığı kamlama sırasında alkış gerçekleştirdiğini kanıtlayan “*алгыс алһаатым*” (takdis ettim), “*алгаан эрэбин*” (takdis etmeye başlıyorum) gibi ifadeleri dile getirebilir. A.A. Popov tarafından topladığı materyallere göre Vilüyskiy Bölgesindeki (Saha Cumhuriyeti) şamanların kelime hazinesinde “övmek, takdis etmek, kutsamak” anlamına gelen “*алһаа*” fiilinden türenmiş 57 farklı form tespit edilmiştir; “iyi dilek, övme, dua,

⁶ Roman Osipoviç Jakobson, dil, şiir ve resim sanatının yapısalçı çözümlemenin geliştirilmesinde önderlik yaparak Rus ve Amerikan kökenli XX. yüzyılın edebiyatçı ve dilcileri arasında en etkililerinden biridir.

SÖZÜN GÜCÜ İNANIŞI:ŞAMAN TÜRK ALKIŞLARININ YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

hayırlı dua” anlamını taşıyan “algıs” sözcüğü ise 58 varyant şeklinde kullanılmıştır (Yefimova, 2012, s. 302-303).

Büyü temeli olan alkış metinleri; dışavurumcu bir özelliği ve coşkun kelime hazinesine sahiptir. Dili oldukça basit, kimi zaman şarkı şeklinde de aktarılır. Bunun yanı sıra, çeşitli sözel ifade kalıpları, paralelizm ve tekrarlamalar da kullanılmaktadır. Bu bağlamda tekrarlama içeren şöyle Altay Türkçesi alkış metni örnek olarak verilebilir:

(Altay.) “Сегизеп кырлу таги, жадa, Кинис кескен Алтайыс. Тогузон кырлу таги мдндур, Кирис јунган Алтайыс...”

“**Seksen köşeli** “jada” taşı⁷ ile Altay’ımız göbek bağımızı kesti. **Seksen köşeli** taş dolusu ile, Altay’ımız kirlerimizi siliyor...”

İyi dileklerde cansız nesnelerin canlılarla karşılaştırıldığı da görülmektedir. Örneğin:

"Ак Сүммер адам болзын, Агын суу энен болзын" (Ak-Sümer dağı baba olsun, Nehir ana olsun).

Alkışlar genelde dört, daha nadiren beş mısradan oluşur sık sık emir kipi, istek ya da emir-istek kipi kullanılır. Çeşitli Türk lehçelerinde bu tür örnekler yer almaktadır. Söz gelimi, Altay Türk. "бол", “болзын” (“ol, olsun”), "мин" ("bin"), "јажа" ("yaşa"); Saha Türk. "буоллун”, Накas Türk. "ползын”, Tuva Türk. “bolzun” (“olsun”) gibi emir kipi formları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen tespitle ilgili alkış şöyledir:

(Tuv.)

Аьттанганы чыраа **болзун!**

Азынганы алдын **болзун!**

Эдилээни мууг **болзун,**

Эзертээни чыыра **болзун!**

Atın yürüyüşü rahvan **olsun!**

Giyinilen olanlar altın **olsun!**

Kullanılan olanlar gümüş **olsun,**

Binilen atın yürüyüşü rahvan **olsun!**

(Yuşa, 2006, s. 66).

Alkışlarda sık sık kullanılan “olsun” ifadesi edebî sanat olup sözlerin büyüsel gücünü yükseltmekte ve iyiliğe yönelmiş düşüncenin altını çizmektedir.

Çift aa-bb veya çapraz ab-ab şemasına göre oluşan kafiye ve son aynı kelimelerin tekrarlanması vasıtasıyla alkışın ritmi üretilir. Örneğin, Tuva alkışlarında bu tür kafiyeli alkışlar aşağıdaki gibidir:

⁷ Türk ve Altay mitolojilerinde geçen yağmur ve kar yağdırması ile bilinen sihirli taşın adıdır.

- “İyi karaam odu bolgan (a) “İki gözümün ışığı olan
İyi sarıg arılarım (b) İki sarı arılarım.
Ala karaam odu bolgan (a) Ala gözlerimin ateşi olan
Aldın-sarıg arılarım (b) Altın-sarı arılarım.
- Aştanıñar, çemneniñer (c) Yiyin, beslenin.
Adılagar, kaygaaldagar (d) Gözü pek olun,
Artın, iştin ovaartıgar (d) Arkayı, içi uyarın.
Ayıl keerin büdüü bilger” (c) Gelecek tehlikenin tümünü bilin”.
(Bapayeva, 2008, s. 84).

Tüm mısraların aynı mısra başı kafiyeyi taşıdığı alkış ise şöyledir:

- “Kıjıradır diñmiretken, (a) “Gökyüzünü gürleten,
Kızıl sırla kimçilangan, (a) Kızıl ok gibi yıldırımla kamçılanan,
Kıza toglay düjürgenim, (a) Kısa yağmur indirenim,
Kırlıg dolu çaaskanım, (a) Köşeli dolu yağdıranım,
Kızıl dıttı kırgıy atkan, (a) Kızıl melez ağacına çarpan,
Kızıl-şokar ulu mungan, (a) Kızıl-ala ejderhaya binen,
Kañ-na Kurbus ooldarım (a) Çelik Kurbus oğullarım!”

(Bapayeva, 2008, s. 81).

Eski Türk halk epik şiirlerinin temelini tarif ederken V.M. Jirmunski tarafından “ritmik-sözdizimsel paralelizm” terimi ortaya konulmuştur. Alkışlarda görülebilecek üslup ve şekil yöntemleri şu şekilde sunulabilir (Kisilyahova, 2017, s. 1-2):

1. Dikey ve doğrusal (yüzey) aliterasyon⁸; tam ve tam olmayan (daha çok rastlanılır)⁹:

Örnek: (Yakut.)

“Аартык хатыны

Алгыс курдук арыян

Ааттаах үчүгэйдик айаннаан (...)”

“Birlik ve güçleri birleştiriniz

Yaşamın ışığını yakınız

Güçlü kabilenin ataları olunuz”.

Yukarıda gösterilen alkışta tam olmayan dikey aliterasyon + doğrusal aliterasyon yer almaktadır.

⁸ Şiir ya da düzyazıda bir uyum yaratmak amacıyla, aynı sesin veya hecenin tekrarlanmasına aliterasyon denir.

⁹ Yüzey ve dikey aliterasyon için daha detaylı bkz. P.A. Oyunnski “O teorii yakutskogo stiholoheniya”. İzbran. soçineniya, Yakutsk, 1975, T.2. S. 57.

2. Paralel formlar söz bölüklerine göre kurulur, örneğin sıfat – isim – çoğul emir kipli fiil:

(Yakut.)

“Кэскиллээх олобу олорун,
Төрөтөр оҕону төлкөлөөн,
Иитэр сүөһүнү күрүүлээн(...)”

“Güzel bir hayat yaşayın,
Çocukları doğurunuz
Mutlu kaderi veriniz”...

Saha Türklerinin alkışlarının kompozisyon özelliklerine bakılacak olursa “**соруйар кизэп**” / **emir**; “**сэрэйэр**”/ “**tahmin**” ve “**сэрэтэр**”/ “**mümkünlük**” gibi çeşitli gramer kategorilerinin kullanılmasının yanı sıra kiplik kelimeleri ve parçacıklarının da kullanıldığı görülecektir. Alkış metinlerinde “Дьэ” kiplik kelimesi, rica türlerine göre semantik özelliklerinde değişiklik gösterebilir. “Эбэм/ эбээм/ эрэ” parçacıkları alkışın ifade gücünü ayarlar ve istek etkisini artırır. Saha alkışları için Saha Türkçesinde mevcut olan ses uyumu (singarmonizm) ve ünsüz sisteminin (konsonantizm) etkisi altında kalan dikey aliterasyonun yer alması gayet yaygındır. Birinci “hitap” bölümü sık sık doğaçlama şeklinde icra edilir (Yefimova, 2013, s. 12).

İncelenmiş alkış metinlerine dayanılarak Saha Türklerinde Orta Dünya (görülen dünya) iyelerinden en çok Ateş sahibine hitap edildiği tespit edilmiştir. Söz gelimi, A.A. Popov tarafından derlenmiş olan materyallerde Daniil Dmitriyev adlı şaman, Ateş iyesine yönelik kamlamasını yaparken şöyle seslenmektedir:

(Saha Türkçesi)

“Аал уотум иччитэ, алтан сабарай, аралы дьаһыл, туус тумус, чүүчү кыламан, бырдыа бытык, хоруо хоннох, дьоруо тобук, быһый быттык Хоңкуру Хотой Бүүргэ, кыырыл төбө, тус иннигэр киирэн олороммун, ат курдук алгыһым, дойду курдук тойугум, сир курдук сэхэним, дьэ, киирдэ миэхэ”

(Türkiye Türkçesi)

“Bakır el, Aralы Дьаһыл, beyaz gaga, ak sakal, siyah koltuk altı, topallayan diz, hareketli kasık, Хоңкуру Хотой Бүүргэ, ak saçlı kafa tepesi, senin önünde oturarak ata benzer dualar, ülkeye benzer şarkılar, toprağa benzer hikâyeler içimden geliyor” (Popov, 2006, s. 134, 141).

Bu alkışta şaman, ateşe hitap ederken ait olduğu çeşitli sıfatları da söylemektedir. Popov’un tarif ettiği 31 duadan 22’sinde şaman, alkış kompozisyonu için zorunlu olan bütün 3 kısmına uymuştur, diğer bir deyişle

söz konusu alkış metinlerinde iyeye hitap etme, rica ve ikram öğeleri bulunmaktadır.

Nazım şekilde icra edilen alkışlar, büyü temeli olan ritmik birimlerden oluşmaktadır. Şiirin ritmik birimi; anlatımın tonlama ve vurgulama açısından tamamlanmış kısımdır, yani insanın belli “sahibe, iyeye” hitabının olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin:

(Altay).

“... Эзиликтү күн Алтай! “...

Ак малыска одор бер,
Албатыга быян бер,
Кирелтени көп эдер,
Чыгымдарды жок эдер!”

**Aydın, güneş gibi
Altayımız! (ritmik birim)**

Ak malımıza otlak ver,
Halka nimet ver,
Bereketimizi artır,
Yokluk, yoksulluk verme!”

(Kataş, 1978, s. 49)

Altay Türklerinin geleneklerine göre “kabayga salar” (кабайга салар) adlı “çocuğu beşiğe yatırma” bayramında misafirler gelip “belek” (hediye) getirirler. Erkek çocuğu için kırbaç, bıçak, kurşun, tüfek, dizgin, eyer, para; kız çocuğuna ise küpe, yüzük, düğme gibi hediyeler verilir. Kurşun hediye edilirken söylenen alkış şöyledir:

(Altay).

“Жадын жетсе бойына
Торко-мандык жаразын.
Тозуп аткан аныңа
Тоолок темир жаразын”

“Yaşın yettiğinde sana
İpek yakışsın.
Avlandığın kızıl geyiğe
Yuvarlak demir vursun”

Kırbaç verildiğinde söylenen alkış:

(Altay)

“Jүс јаш јаја,
Јүгүрүк ат мин
Бычагы јок јуу соор,
Камчызы јок јорго мин!”

“Yüz yıl yaşa,
Hızlı ata bin
Bıçaksız yağ em,
Kıamçısız rıhvan ata bin!”

(Şatinova, 1981, s. 72).

Yukarıda verilen metinlerden görüldüğü üzere alkışların kompozisyon özelliklerinden biri; hayvan yetiştiricisi ya da avcının anlayışına göre mutlu insanın hayatında yüz yaş yaşamak, güzel ata binmek vs. gibi mevcut olması gereken şeylerin sıralamasıdır. Bu tür sözel kalıplarda “Jүс јаш” (yüz yaş), “jүгүрүк ат” (hızlı at), “тозуп аткан аң” (onu beklerken öldürdüğün kızıl geyik) gibi ifadeler ve “Бычагы јок јуу соор” (bıçakla kesilmesi)

SÖZÜN GÜCÜ İNANIŞI:ŞAMAN TÜRK ALKIŞLARININ YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

gerekmeyen yağı ye), "Курсагыңды жон көдүрзин" (halk sana yiyecekle yardım etsin) gibi geleneksel metaforlara rastlanılmaktadır.

Y.S. Novik'in yorumuna göre "Şaman alkışları ile sıradan alkışların yapısı aynıdır. Bunların hepsi üç kısımdan oluşmaktadır. Birincisi, bazen detaylı, bazen çok fazla detaylı olmayan iyenin adları ve sıfatlarını içerir, ikinci kısım ricadan oluşur, üçüncüsünde ise verilecek kurban betimlenir ya da ondan sadece söz edilir" (Novik, 1984, s. 76).

Novik'in dile getirdiği bilgilere dayanarak Türk alkışlarının yapısını şöyle bir şema hâlinde vermemiz mümkündür:

Tablo 1. Türk Alkışlarının Yapısı

<p>1. "Hitap" (imaj ve psikolojik paralelizm üzerinde kurulmuş bir giriş)</p>	<p>(Altay.) "Кун эбирбес кулер туу, Аи эбирбес алтын туу Аба жажым бүркүндү Ыжыкчылду Кан-Алтай!.." "Еу, etrafında güneşin dolanamadığı tunç dağ, Еу, etrafında ayın dolanamadığı altın dağ, Yeşillikle ve ormanla kaplı Kutsal Altay-Han..."</p>
<p>2. Hitap edilen objenin takdis edilmesi</p>	<p>"...Эне көмгөн таш очок, Чедиртенди чедирип, Ак айаска бириккен Сургулжыңды чөйип Алтай сыны бадьлган..."</p> <p>"Gömülmüş taş ocak ana, Göğün aydınlığına birleştiren, Aydınlığı çoğaltan, Altay dağlarına sığdıran..."</p>
<p>3. Son kısım (Dilek, rica, istek)</p>	<p>"Ал тайга ажузун берзин Агын суу кечузин берзин Алтайым анын атгырзин Жоругыс женил болзын" "Al tayga aşıt versin, Akan sular da geçit versinler, Altayım avını avlatsın, Yolumuz açık olsun" (Kataş, 1978, s. 49, 60)</p>

Tuva Türklerinde alkış söyleyen kişi ve diğer katılımcılar alkışa katıldıklarını göstermek amacıyla her alkış bittikten sonra "Йөрээл доктаазын!" (Alkış dursun) ya da "Ындыг-ла болзун ам" (Böyle olsun) gibi geleneksel bir söz kalıbını dile getirirler. Çin Tuvalıları ise "Чарлык

өршээсин!” (Emir gerçekleşsin!), “*Бндыг болсун!*” (Böyle olsun!), “*Бурганның чарлыы болсун!*” (Burkan’ın emri olsun!) derler.

Kara iyelere yönelik söylenen alkışların yapısı biraz farklıdır. Genelde bu tür alkışlar, zarar veren ruhu kovmak için hastalık sırasında uygulanır. Altay folklorunda su çiçeği hastalığında, kızamıkta, göz hastalıklarında, karın sancılarında, sarada vs. okunan alkışlar günümüzde de mevcuttur. Karaçay-Malkar Türkçesinde de sihir adları “jilyan alğış” (yılan sihri), “köme alğış” (kızamık sihri), “emina alğış” (kolera sihri) gibi kelimelerle karşılaşılır (Duymaz, 2012, s. 19). Bu tür alkışlar bilge ve tecrübeli kişiler tarafından icra edilmelidir. Su çiçeği hastalığına yakalanmış bir çocuk için büyük annesinin söylediği alkış metni üzerine kurulmuş bir şema örneği şu şekildedir:

Tablo 2. Kara İyelere Söylenen Alkışların Yapısı

<p>1. <i>Hastalığın ruhunu, vücudu terk etmesine ikna eder.</i></p>	<p>(Altay) “Ай оңынан бурылып чык! Киш бир тонын кийинип, кун оңынан бурылып чык! Он көзинле көрүп, чык!”. “<i>Ауун sağından dönerek, git (hastalık)! Samur kürkünü giyip git, güneşin sağından dönerek git! Sağ gözünle bakarak git!</i>”</p>
<p>2. <i>Hastalığın gitmesini sağlayan etkileyici ifadeleri kullanmaya devam eder.</i></p>	<p>“Он алкыжын берип чык! Эм көзин; көрүп чык! Ару чырай багып чык! Эриккенче, жериккенче болдыгар! Ак жүрумди берип, чык!” “<i>On tane alkış verip git (çık)! Şifa gözüyle bakıp git! Temiz yüzünle bakarak git! Üzülüp ve onu da (hastayı) bıktırıp git! Ak yaşamı verip çık!</i>”</p>
<p>3. <i>Sonuç (bu kısımda konuşanın ses tonu değişir ve hastalık ruhuna çoğul şeklinde hitap edilir, ona rica edilerek söylenir).</i></p>	<p>“Эриккенче слерге болды! Эмди саныгар Болор слерге!” “<i>Siz artık bıktınız! Evinize dönünüz. Yeter artık!</i>” (Karunovskaya, 1927, s. 33):</p>

Hastalıklarla ilgili olan dualarda ritüelistik sayıların yanı sıra, (Başkurt.): “кара башлы йылан” (karabaşlı yılan), // “кылыстан етез корт” (kılıçtan daha hızlı olan toprak kurdu)// “ағын һыгузан үткән корт” (su akımından daha hızlı olan toprak kurdu) vs. gibi çeşitli sıfatların kullanıldığı da görülmektedir (İshakova, 2009).

5. Türk Alkışlarında Renkler

Alkışlar dahil, ritüel metinlerinde diğer folklor türlerine göre renklerin kutsal anlamının daha güçlü bir durumda bulunduğu görülmektedir. Türk alkışlarında genelde beyaz (ak), siyah (kara), kırmızı (kızıl) ve sarı gibi mitolojik temeli olan renkler tespit edilmiştir. Söz gelimi, **beyaz (ak)** ve Tengri sembolünden kaynaklanan **mavi** renkler diğer renklerden daha çok kullanılmaktadır. Beyaz renk, alkışlarda ve sihirli sözlerde kutsal (*sakral*) olarak kabul edilir. Altay Türklerinde beyaz kurdeleler (“дъайык” ve “дъалама”), kurban olarak sunulan beyaz cinsli sığırın beyaz sütü gibi ritüellerde kullanılan nesnelerin çoğu beyazdır. Bu durumla ilgili şöyle bir alkış örnek olarak gösterilebilir:

(Alt.) “Ак байталдын ак үрүс / Актын жігин айланзын! / Ак жедеги кайында / Ак үрүзи чанкырда! (Anohin, 1994: 61). “*Kutsal serpmeye için beyaz ineğin beyaz sütü / Beyaz “ışığa” (dünyaya) dönsün! / Beyaz sütle Mavi Göğe serpmeye!*”.

Söz konusu alkışta adı geçen “beyaz ışıık” (“ak жарык”) sıfatının, sıkça kullanıldığı ve aynı zamanda ‘Ak Burkan’a yönelik söylendiği görülmektedir. Örneğin:

“Ак-жарыкка жүрзин деп, Алкыш берген Ак-Буркан кудайыбыс!” (Anohin, 1994, s. 19). “*Beyaz ışııkta (bu dünyada) yaşasınlar / “Hayır duasını veren Ak Burkan”*”

Alkışlarda, adı geçen ak iye genelde ak, beyaz dağının üzerinde de oturur: “Ак айастын түбинен / Айланып түшкен Ак-Буркан! (Anohin, 1994, s. 19). “*Ak dağın yüksekliğinden / Ak Burkan indi*”

Altay alkışlarında ak (beyaz) rengin yanı sıra mavi renge de rastlanmaktadır: “Ак айастын түбинен / Айланып түшкен Ак-Жайык!” / ... / Көк айастын түбинен / Куйулып түшкен Ак-Жайык! (Anohin, 1994, s. 20). “*Ak dağın yüksekliğinden / Dönerek Ak-Dyayık geldi! / ... / Mavi yüksekliğinin derinliğinden, Ak-Dyayık indi!*”.

“Көк Буркан алкыш бергежин / Көк чечекке жедерис. ... / Ак Буркан алкыш бергежин / Ак чечекке жедерис” (Anohin, 1994, s. 30). “*Mavi Burkan nimetini verir / Mavi renge ulaşırsız / Ak Burkan nimetini verir / Ak renge ulaşırsız*”

Tuva Türklerinin çocuklarla ilgili ritüellerinde “ak” renginin sembolizmini vurgulayan “akbaş” sözü vasıtasıyla çocuğa uzun ömür dilenir. Rusya’da yaşayan Tuva Türkleri “*Бажының дүгү агаргыже чурттазын!*” (Saçları ak olana kadar yaşasın!) (Yuşa, 2005, s. 112); Çin

Tuvalıları “*Ак баштыг болсун, Узун чаштыг болсун!*” (Ak saçlı olsun, uzun ömürlü olsun!); Moğol Tuvalıları ise: “*Ак баштыг буурул болзун!*” (Ak saçlı olsun!) derler (Мөнгүн дагша: 2014, s. 87).

Burhanizm’deki renkle ilgili tespit ve isimlendirmelerde geçmişin bakiyeleri ve devamlığı görülmektedir. Renklerle ilgili isimlendirmeler mitik dönemdeki bilgilerle eşitlik göstermektedir. Burhanizm’in ilkelerine göre ‘canlıların dünyası’yla ilişkilendirilen süt ve süt içecekleri, kurban kurdeleleri, gümüş koruyucu tılsımları, yün iplik ve keçe, açık renkli hayvan cinsleri vs. gibi olan her şey beyaz renkte olmalıdır. (Sagalayev, 1997, s. 52-53).

Siyah (kara) rengin ise Türk alkışlarında genellikle kötü iyelerin dünyasıyla özdeşleştiğini söylemek mümkündür:

“Кара булут кайнадып, / От түжирген Курбустан, / Кара күрүм жаңынан / Аргадап алзан, жонымды”. “*Kara bulutları kaynatıp / Alevi gönderen Kurbustan / Kara şeytandan/ Halkımı koru*” (Oynotkinova, 2013, s. 209-210).

Tatar alkışlarını inceleyen L. Gilmutdinova alkışlarda sık sık çeşitli epitetlerin (sıfatların) kullanılmasından ve bunların çoğunun renkle ilintili olduğundan söz etmektedir. “**Kara**”, “**kızıl**”, “**ak**” gibi renklerle ilgili olan sözcükler, “hastalık kovma” amacıyla ya da iyileşme süreci için kullanılır. Fıtık hastalığı için söylenen bir dua şu şekildedir:

(Tatar.) “Ак болыт кырыенда ак тэкэ, кук болыт кырыепда кук тэкэ, кара болыт кырыенда кара тэкэ, мөгезлэре куктэ, койрыгы о/сирдэ. Аларнын эчеп кайчан да кайчап бусер ашаса, шул чакта бу балага бусерябышсып”.

“*Ak bulutun kenarında ak keçi, mavi bulutun kenarında mavi keçi, siyah bulutun kenarında siyah keçi var; boynuzları gökyüzü üzerinde, kuyrukları bu hastalığın içindedir (yani fıtıkta). Onlar su içip bu fıtığı nasıl yerse, bu çocuğun fıtığı da böyle geçsin*”.

Çeşitli Türk lehçelerinde sarı/şara vs. olarak söylenen **sarı renk**, R. Ahmetyanov’un ifadelerine göre Moğolcadaki “*sar < sagar*” “ay, aydın, sarı” kökünden gelmektedir. Tatar şivelerinde sarı “güzel, ay gibi parlayan” anlamında kullanılır (Gumilyov, 1993, s. 172).

Renklerin yanı sıra şifacılıkla ilgili Tatar dualarında “**тимер**” (**demir**) kelimesi de sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin: “**тимер корж**” (demir kürek), “**тимер себерке**” (demir süpürge) ifadeleri yer alabilir. Örneğin “*Тимер, тартып ал ауырыуды*” (Demir, Hastalığı çek). Sıtma hastalığında ise dile getirilen ve sihirli olarak kabul edilen sözler şu şekildedir: “Тимер көрәк

менэн кырырмын, Тимер тырма менэн тырнармын...” (*Demir kürekle hastalığı üzerinden alıp sökeceğim, demir tırmıkla alıp kazacağım*). Bu tür ifadelerde söz konusu sıfatın yer alması eskiden demirin kötü ruhları kovabileceğine, bu bakımdan koruyucu özelliklerine sahip olduğuna inanıldığını göstermektedir (Gilmutdinova, 2004, s. 16). Bu nedenle demir sözcüğü birçok hastalığın tedavi edilmesine ilişkin dualarda sıklıkla dile getirilmektedir.

Sonuç

Sihirli sözler, büyü çeşitlerinde kullanılan ve büyülerin ayrılmaz sözel bir parçasını oluşturan eski Türk inanç sisteminden gelerek *protodin*lerin, yani ilkel din türlerinin bir ögesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu büyü sözler için Türk dünyasında “*alkış / algıs / “sösteen sös” (Hakas.) / “bata” (Kırgız.) / “alğas” (Malkar.), alkış sös (Altay.)* vb. gibi kavramlar kullanılmaktadır. Metinler ise eski insanların anlayışına göre büyü ritüelinde büyük bir önem taşımaktadırlar. Bu nedenle, sözcüğün gücüne sahip olan inanç çerçevesinde metinde yapılacak herhangi bir hatanın ya da sözlerin değiştirilmesinin elde edilmesi istenen sonuca ulaşmayı engelleyebileceği düşünülmektedir.

Yapılmış araştırmalara dayanılarak Türk alkışlarının tasnifinde pek çok kategori tespit edilmiştir. Çeşitli Türk Cumhuriyetlerinde söz konusu alkışların bazıları; Udagan ya da şaman kamlaması alkışları gibi profesyonel icra eden kişilere göre, bazıları avcı, demirci gibi meslek / uğraş kategorisine ait olan icra eden kişilere göre, bazıları ise gelin gibi alkışı söyleyen sıradan bir kişiye göre sınıflandırılabilir. Bunun yanı sıra, hayvanlara veya kült iyelerine adanan alkış grupları da ayrılabilir. Saha Türkleri alkışları üzerine çalışan araştırmacı L.A. Afanasyev-Teris ise alkışları icra eden- edilen- edildiği yere göre değil, ilk olarak adı geçen sözel kalıpların icra özelliklerine göre değerlendirmeye almaktadır. Özbek alkışları ise günlük hayatta ve özel merasimlerde kullanılan alkışlar olmak üzere iki grup olarak ele alınmaktadır. Görüldüğü gibi tasnif konusunda icracı, mekân, hitap edilen objeler/varlıklar, içerik gibi hususlar sınıflandırmaların temelini oluşturmaktadır.

Hangi bölgeye ait olursa olsun bütün Türk alkışlarının belli yapısı ve alıcı-gönderici ilişkisi bulunmaktadır. Çeşitli Türk lehçelerinde “olsun, olmasın, ver, versin vd.” anlamına gelen istek kipi şeklinde olan ifadeler sıkça karşımıza çıkmaktadır. Alkışlara içerik açısından bakılacak olursa aliterasyon, çapraz/ çift/ baş kafiye, paralelizm gibi pek çok edebi sanat içerdiği görülecektir. Türk kültürü dahil dünya kültürlerinde ve mitolojilerinde de önemli bir yere sahip olan beyaz (ak), siyah (kara) renkler

Türk şaman alkışlarında da sembolik anlamlar taşımaktadır. Bunun yanı sıra, Tengricilik'te ana renk olan mavi rengin de beyaz kadar kullanıldığı saptanmıştır.

Alkışlar, ritüel ortamlarında kullanılan kalıplaşmış ifadeler olurken, günlük hayatımızda da merhabalaşma, vedalaşma, tebrikler, teşekkürler de alkış niteliğindedir. Bunun yanı sıra, sihirli sözlerin içinde de bu tür kısa ve günlük formlar yer alabilmektedir. Fakat tür olarak ayırım sadece metin özelliğine göre yapılamaz, sözlerin söylendiği şartlar ve mekâna bağlı olması gibi kriterler de göz önünde bulundurulmalıdır. Söz gelimi, bazı ifadeler; selamlaşma, vedalaşma, teşekkür olarak kullanılabilirdiği gibi, aynı zamanda hastalıkta uygulanan büyü kalıbı ve takvim-aile ritüellerinde söylenen formüllerden biri de olabilir. Ortak özelliği, sadece iyi bir dileğin aktarılmasıdır. Tür olarak sınıflandırılmasının yapılabilmesi için ritüel-büyüsel eylemin bir parçasının olup olmadığına bakılması gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Aça, M. (2014). “Tıva Türklerinin Alkışları (Algış-Yörel) Üzerine Notlar”. *Milli Folklor*. (56). 166-178.
- Afanasyev-Teris, L.A. (1993). *Айыы уерэгэр. Дьокуускай*. Biçik: Yakutsk.
- Anohin, A.V. (1994). *Materialı po şamanstvu u altaytsev*. Ak Çeçek:” Gorno-Altaysk.
- Alptekin, A.B. (2010). “Türk Halk Hikâyelerinde Halk Hekimliği”. *Milli Folklor*. 22(86), 5-19.
- Barayeva, J.M. (2008). *Tuva Kamlarının Alkışları. İnceleme-Metin-Aktarma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bektayev, K. (1996). *Bolşoy kazahsko-russkiy, russko-kazahskiy slovar*. Altın Kazına: Almatı.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay-Yakut)*. Eskişehir Valiliği: Ankara.
- Duymaz, A. (2012). “Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar”. *Milli Folklor*. (4). 15-21.
- Frazer, J.G. (1991). *Altın Dal. Dinin ve Folklorun Kökleri*. Cilt 1. Çevir.: M.H. Doğan. Payel Yayın Evi: İstanbul.
- Galın, S.E. (1999). *Тел аскысы халыкта. Башкорт фольклорының аңлатмалы һүзлеге*. Kitap: Ufa.
- Gumilyov, L. N. (1993). *Ritmi Evrazii: epohi i tsivilizatsii*. Ekopros: Moskova.

SÖZÜN GÜCÜ İNANIŞI:ŞAMAN TÜRK ALKIŞLARININ YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

- Hisamitdinova, F.G. (2010). *Mifolojiçeskiy slovar başkirskogo yazıka*. Nauka: Moskova.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*. III. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Karı-Niyazov, T.N. & Borovkov, A.K. (1941). *Uzbeksko-russkiy slovar*. UZFAN SSSR: Taşkent.
- Karunovskaya, L.E. (1927). İz altayskiñ verovaniy i obryadov, svyazannıñ s rebönkom. *Sbornik Muzeya antropologii i etnografii*. T. VI.
- Kâşgarlı M. (2005). *Dîvanü lugati't-Türk Tercümesi*. I, 159, 428; III, 228; Türk Lugati, III, 52-53. I. 377. C. III. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Kataş, S. S. (1978). *Mifı, legendı Gornogo Altaya*. GornoAlayskoye otdeleniye Altayskogo Knijnogo İzdatelstva: Gorno-Altaysk.
- Kenin-Lopsan, M.B. (1982). *Süjeti i poetika tuvinskogo şamanstva* (Opıt istoriko-etnografiçeskiñ rekonstruksiy). Dissertatsiya kandidata istoriçeskiñ nauk. Leningrad.
- Kenin-Lopsan, M.B. (2007). *Algışı tuvinskiñ şamanov*. Biçik: Yakutsk.
- Kırgıs, Z. K. (1990). *Tıva Ulustuñ Algış-Yöreelderi*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri: Kızıl.
- Kuular, Ç. Ç. (1976). *Algış-Yöreelder. Tıva Ulustuñ Aas Çogaalı*. Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri: Kızıl.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, Bilim, Din*. (Çev. S. Özkal. Eserin orijinali 1948 yılında yayımlandı). Kabcacı Yayınları: İstanbul.
- Мөнгүн дагша (2014). *Folklor sengelskiñ tuvintsev*. Sbornik folklorınıñ tekstov. Sost. U. A. Dongak. Kızıl.
- Muhopleva, S.D. (1993). *Yakutskiye narodniye obryadoviye pesni*. Nauka: Novosibirsk.
- Novik, Ye.S. (1984). *Obryad i folklor v sibirskom şamanizme. Opıt sopostavleniya struktur*. Vostoçnaya literatura: Moskova.
- Oynotkinova, N.R. (2013). *Diskursniye osobennosi tsvetovoy simboliki altayskogo naroda. uralskiye i altayskiye yazıki i narodi: Sopostavitelno-Tipolojiçeskiy vzglyad*. Mejdunarodnaya Konferentsiya (25-28 sentyabrya). 206-212.
- Popov, A.A. (2006). *Kamlaniya şamanov bıvşego Viliyskogo okrugı*. Nauka: Novosibirsk.
- Radloff, W. (1888-1911). *Opıt slovaryı türkskiñ nareçiy*. Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk: Sankt-Peterburg.

- Sagalayev, A.M. (1997). Alyaytsı: staraya i “novaya” ideologiya. *Narodu Sibiri: prava i vozmojnosti*. İAiE SO RAN: Novosibirsk.
- Shadkam, Z. & Demren, Ö. (2017). “Türkçe ve Kazakça Alkış-Kargış Söyleme Geleneğinin Psikodinamiği Üzerine Sosyolinguistik Bir İnceleme”. *Türkbilim*. Sayı: 34. 179-188.
- Şatinova, N.İ. (1981). *Semya u altaytsev*. Altayskoye knižnoye izdatelstvo: Gorno Altaysk.
- TİKA (2002). *Türk Dünyası Edebiyatı* 1.Cilt. Aydoğdu Ofset: Ankara.
- Tokarev, S.A. (1990). *Rannie formı religii*. İzdatelstvo političeskoj literaturı: Moskova.
- Tolekova, S. (1974). *Kazak Tilindegi Algıspen Kargıs Mandi Frazeologizmder*. Mektep Yayınevi: Almatı.
- Yefimova, L.S. (2012). Şamanskiye algısı v sisteme kultovo-obryadovoy poezii yakutov: epitetatsiya. *Materiyalı alekseyevskih çteniy*. Etnografiya, folkloristika i religiovedeniye sibirı i sopredelnih regionov. Yakutsk.
- Yefimova, L.S. (2013). *Yakutskiy algıs: spetsifika janra, poetika*. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uçenoy stepeni doktora filologičeskih nauk. Elista.
- Yudahin, K.K. (1965). *Kırğızsko-russkiy slovar*. İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya: Moskova.
- Yuşa, J.M. (2005). *Obryadovaya poeziya tuvintsev: struktura i semantika*. Avtoreferat disertatsii na soiskaniye nauçnoy stepeni kandidata filologičeskih nauk. Ulan-Ude.
- Yuşa, J.M. (2006). *Poetika tuvinskogo obryadovogo folkloru*. Gumanitarniye nauki v Sibiri. (4). 64-70.

İnternet:

- Gilmutdinova, L.R. (2004). Leksika zagovorov i zaklinaniy v tatarskom yazıke. <http://www.dissercat.com/content/leksika-zagovorov-i-zaklinanii-v-tatarskom-yazyke> (Erişim Tarihi: 05. 06. 2018).
- İshakova, G.G. (2009). *Yazıkoviye i stilistiçeskiye osobennosti başkirskih zagovorov*. <http://cheloveknauka.com/yazykovye-i-stilisticheskie-osobennosti-bashkirskih-zagovorov> (Erişim Tarihi:16.09.2018).
- Kisilyahova, M.A. (2017). *Peredaça algısı v perevode s yakutskogo na russkiy yazık (na materiale olonho “Eles Bootur” P.V. Ogotoyeva i v ego perevode*. <http://meridian-journal.ru/articles/peredacha-algyisa-vperevode-s-yakutskogo-na-russkiy-yazyik-na-materiale-olonho-elesbootur-p-v-ogotoeva-i-v-ego-perevode/?output=pdf> (Erişim Tarihi.: 23.09.2018).

SÖZÜN GÜCÜ İNANIŞI: ŞAMAN TÜRK ALKIŞLARININ YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Андатпа: Ежелгі дәуірден түркі мәдениетінде сөздер алғашқы халықтар үшін сиқырдың күшін алып келді. Табиғи күштерді киелі санау және анимистік ойлар рухани мәдениеттің бір бөлігіне айналды. Адамның табиғатты түсінуі халықтың психологиясына ғана емес, тілі мен мәдениетіне де із қалдырары сөзсіз. Исламға дейінгі дәуірде өмір сүрген көне түркі нанымдарында атаулар мен сөздер адам мен тылсым табиғат арасында байланыс орнататын құрал ретінде қарастырылған. Сөз құдіретіне сенудің нәтижесінде «ізгі тілек» мағынасын білдіретін «дұғалар» «алқыш/алғыс» ұғымы пайда болды. Бақсы болсын, қарапайым адам болсын, олар жіберуші-алушы-хабарлама құрылымы болып табылатын дұғалар арқылы Көк Тәңірге, әртүрлі иелерге және Жоғарғы Алтайға өтініш жасай алды. Зерттеуде түркі әлеміне тән қошеметтердің мазмұнына, мақсатына, орындалу орнына қарай жіктелуі, тақырыпқа қатысты зерттеулері сөз болады. Сонымен қатар, қарастырылып отырған жанрдың поэтикалық ерекшеліктері болғандықтан, қол шапалақтау құрылымы мен ритмикалық-синтаксистік параллелизм, аналогия, гипербола т.б әдеби өнер мен түстердің символизмі бағаланады. Сонымен қатар, қарастырылып отырған жанрдың поэтикалық ерекшеліктері болғандықтан, шапалақ құрылымы мен ырғақ-синтаксистік параллелизм, аналогия, гипербола, т.б. сияқты әдеби өнер және түстердің символизмі бағаланады. Салттың бір бөлігі болып табылатын шапалақтың құрамын жақсырақ түсіну үшін кіріспе, айтылған заттың батасы және өтініш деген үш бөлімнен тұратын дұға түрлері кесте түрінде беріледі. Кейбір түркі диалектілерінде «сиқыр» мағынасын білдіретін «арбау, арбағ» сияқты ұғымдардың «алқыш» сөзімен бірге қолданылуы сөз құдіретін көрсетеді. Сөздің заттануына, алқыш/қарғысқа, тілектің орындалатынына деген сенім бүгін де өз күшін жойған жоқ.

Кілт сөздер: Фольклор, Сиқыр, Тілек, Сөз құдіреті, Қол шапалақтау

(Мария ЕРЕН. СӨЗ ҚҰДІРЕТІНЕ СЕНУ: ТҮРКІ БАҚСЫ ДҰҒАЛАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ)

Аннотация: Еще во времена первобытных людей во многих культурах, включая тюркскую, слово обладало магической силой. Почитание природных сил, а также анимистические представления стали частью духовной культуры. Неоспорим тот факт, что воззрение человека на природу нашли свое отражение не только в области психологии, но и в языке и культуре народа. В древних тюркских верованиях, существовавших в доисламский

период, имена и слова рассматривались как инструменты, способные установить связь между человеком и сакральной природой. В результате веры в силу слова возникло понятие «алкыш» – благопожелание. Будь то шаман или обычный человек, посредством алкыша, имеющим структуру «отправитель-получатель-сообщение», тюрки обращались к верховному божеству неба Тенгри, различным духам или же к самому Алтаю. В статье рассматриваются научные работы на тему тюркских благопожеланий, классификация «алкышей» в соответствии с их содержанием, целью, местом исполнения, а также символика цвета. Помимо этого, так как рассматриваемый жанр имеет поэтические особенности, в работе исследуется структура «алкышей» и такие средства художественной выразительности как ритмико-синтаксический параллелизм, аналогия, гиперболы и т. д. С целью более детального понимания структуры «алкышей», которые традиционно состоят из трех частей (вступление, благословение обращаемого предмета и просьба) некоторые благопожелания представлены в виде таблицы. В некоторых тюркских языках использование наравне с термином «алкыш», таких слов как «arbau, arbağ», в значении «волшебство», только лишь подчеркивает силу вербальной магии. Можно сказать, что материализация слова, использование «алгышей/каргышей» и вера в исполнение сказанного не потеряли своей силы и сегодня.

Ключевые слова: Фольклор, Магия, Благопожелания, «Алкыш», Сила слова

(Мария ЭРЕН. ВЕРА В СИЛУ СЛОВА: СТРУКТУРА И ХАРАКТЕРИСТИКА ШАМАНСКИХ ТЮРКСКИХ «АЛКЫШЕЙ»).

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Mariia EREN (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.
